

хрысціянскіх традыцый пачалі насаджацца ідэі класавай барацьбы, адданасці партыі і савецкай уладзе. Таму вёску захліснула хваля новай нізкакаснай, прымітыўнай літаратуры. Аднак адсутнічалі нават самыя элементарныя ўмовы для яе прапаганды, нягледзячы на шматлікія рашэнні вышэйшых органаў.

Яшчэ адна прычына была ў адсутнасці кваліфікаваных кадраў, а разам з гэтым — умення і жадання развіваць бібліятэчную справу. Не спрыяў пашырэнню кнігі сацыяльна-эканамічны стан вёскі, таму што якраз у гэты час вырашаліся жыццёва важныя для сялянства пытанні, адказу на якія не маглі даць ні культасветустановы, ні кнігі, ні тыя, хто іх распаўсюджаў. Аднак у 20-я гады была закладзена сістэма палітычнага і культурнага асветніцтва, у якой адна з галоўных роляў адводзілася бібліятэкам і кнігам.

*Саломка А.І., дацэнт, Беларускі
універсітэт культуры*

3 ГІСТОРЫІ ВЫДАННЯ МЕМУАРНАЙ КНІГІ НА БЕЛАРУСІ (1918—1990 гг.)

Узмацненне цікавасці да мінулага Беларусі, неабходнасць шырокіх абагульненняў, якія б грунтаваліся на ўсебаковым аналізе гістарычных падзей, патрабуе сучаснага выдання разнастайных паводле зместу гістарычных крыніц. Адной з іх з'яўляюцца мемуары.

У Беларусі ў даследуемы час асобныя выданні мемуараў сталі выходзіць з 1918 г. Гэта былі ўспаміны пра падзеі канца XIX—пач. XX ст., рэвалюцыі 1917 г., пра палітычных і дзяржаўных дзеячаў. У 2-й палове 20-х—пачатку 30-х гг. тэматыка ўспамінаў пашыраецца за кошт твораў пра Чырвоную гвардыю, падзеі грамадзянскай вайны і замежнай інтэрвенцыі,

камсамол, а пасля — і аб мірнай працы. Мемуары выдаваліся па 1935 г. уключна. За гэты час выйшла 10 зборнікаў і 38 кніг твораў асобных аўтараў (манавыданняў) агульным тыражом каля 300 тыс. экз. Шэсць з іх былі ўключаны ў серыю “Успаміны старых бальшавікоў”. Дваццаць два манавыдання і адзін зборнік былі перакладнымі. Дваццаць шэсць твораў з’яўляліся арыгінальнымі і датычыліся гісторыі Беларусі. Трыццаць сем былі надрукаваны на беларускай і адзінаццаць — на рускай мовах. Крыніцазнаўчая каштоўнасць успамінаў была неаднолькавай. На яе ўплывалі адсутнасць вопыту выдання, слабая падрыхтоўка кваліфікаваных кадраў рэдактараў, нераспрацаванасць тэорыі рэдагавання, агульныя ўмовы развіцця грамадства.

З-за цяжкасці доступу да архіваў з 1936 г. па 1947 г. уключна мемуары не выдаваліся. Даследчык В. Кардзін справядліва адзначыў, што часам адсутнасць мемуараў, замоўчванне тых ці іншых бакоў жыцця сведчаць аб асаблівасцях гістарычнага перыяду, аб беспрасветнай цяжкасці жыцця.

У канцы 40-х—пачатку 50-х гг. некаторы ўздым у выданні ўспамінаў выклікалі падзеі Вялікай Айчыннай вайны. У 1947г. была асэнсавана неабходнасць падрыхтоўкі і выпуску ваенных мемуараў. У гэты час у Дзяржаўным выдавецтве БССР была створана рэдакцыя масава-палітычнай літаратуры. Успаміны пра Вялікую Айчынную вайну пачалі выходзіць з 1948 г., спачатку эпизадчына і ў невялікай колькасці — з-за недастатковай актыўнасці выдавецтва, па-ранейшаму слабой распрацаванасці асаблівасцей мемуарнай літаратуры, малой дапамогі іх аўтарам з боку літаратараў і журналістаў.

А 1955 г. стаў пераломным у гісторыі выдання мемуараў у Беларусі. Іх выпуск становіцца рэгулярным, а з 1958 г. значна пашыраецца колькасць. Гэта было абумоўлена ўплывам сацыяльна-гістарычных і палітычных фактараў, ажыўленнем палітычнага і эканамічнага жыцця ў краіне. Работа па збіранні дакументаў і рэліквій аб невядомых старонках гісторыі Беларусі,

асабліва падзеях Вялікай Айчыннай вайны, па ўшанаванні гераічных подзвігаў, набывае сістэматычны і арганізаваны характар, дзякуючы стварэнню камісій спрыяння збору ўспамінаў удзельнікаў і сведкаў ваенных падзей. Некаторыя з іх дасягнулі значных поспехаў. Так, Гродзенская абласная камісія да 1968 г. сабрала звыш 900 успамінаў ветеранаў вайны.

З 1969 г. у рэспубліцы прымаюцца меры па паляпшэнні навуковай распрацоўкі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Збор дакументаў, успамінаў, інфармацыйна-даведачных і іншых матэрыялаў і іх выданне разглядаюцца як адна з найважнейшых яе ўмоў. Гэтая работа была ўскладзена на навуковыя ўстановы: Інстытут гісторыі АН БССР, Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ, музеі, архівы і інш. У лістападзе 1971 г. прымаецца рашэнне аб стварэнні ў Інстытуце гісторыі АН БССР сектара па зборы і публікацыі дакументаў і гістарычных мемуараў. Ён павінен быў каардынаваць дзейнасць навуковых устаноў, грамадскіх арганізацый, устаноў культуры і асветы Беларусі. Ставілася мэта ахапіць зборам і публікацыяй успамінаў усе катэгорыі ўдзельнікаў вайны: воінаў, партызан, падпольшчыкаў, удзельнікаў няўзброенага супраціўлення захопнікам. Да сярэдзіны 1972 г. сектарам і камісіямі па зборы ўспамінаў было сабрана звыш 900 успамінаў і ўлічана каля 4000 мемуарных запісаў, якія зберагаліся ва ўстановах Масквы, Мінска, абласных і раённых цэнтраў Беларусі. Улічана каля 500 аўтараў, якія збіраліся пісаць ці ўжо напісалі мемуары, складзены стэнаграфічны запіс успамінаў больш чым 30 былых удзельнікаў вайны. Да першай паловы 1974 г. было сабрана ўжо 2500 успамінаў. Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ, збіраючы звесткі аб арганізацыі, структуры і асабовым складзе партызанскіх фарміраванняў, падпольных партыйных і камсамольскіх органаў рэспублікі ў гады вайны, па просьбе выдавецтва “Беларусь” змог рэкамендаваць для далейшага супрацоўніцтва 120 магчымых аўтараў мемуараў. Пры Інстытуце гісторыі і Інстытуце гісторыі партыі былі створаны групы па рэцэнзаванні ўспамінаў. Кожны раён, вобласць браліся за

напісанне свайго летапісу. З гэтай мэтай пры камісіях ствараліся аўтарска-рэдакцыйныя калектывы. Усё гэта патрабавала пашырэння выдавецкай базы. У 1967 г. пры рэдакцыі сацыяльна-эканамічнай і масава-палітычнай літаратуры выдавецтва “Беларусь” быў створаны сектар гістарычнай і мемуарнай літаратуры.

У канцы 60-х—70-я гг. назіраецца відавочная дыспрапорцыя ў тэматычнай структуры ўспамінаў. У асноўным выдаваліся ваенныя, пераважна партызанскія, мемуары. Яны склалі 44,6%. Толькі 8,5% мемуараў былі прысвечаны пытанням культурнага будаўніцтва, развіццю літаратуры і мастацтва. Не атрымалі асвятлення даваенная мірная праца, удзел воінаў-беларусаў у баях на франтах вайны, у еўрапейскім руху Супраціўлення, процідзеянне акупантам з боку няўзброенага насельніцтва, праца беларусаў у савецкім тыле, аднаўленне народнай гаспадаркі, развіццё навукі, асветы, культуры. Сярод прычын тэматычнай абмежаванасці былі: адсутнасць дакладнага планавання і арганізуючага пачатку ў выданні мемуараў; удзел у іх выпуску толькі выдавецтва “Беларусь”. Таму ў 1969 г. на базе спецыяльнага сектара была створана рэдакцыя мемуарнай і ваенна-патрыятычнай літаратуры. Загадам Дзяржаўнага камітэта СМ БССР па друку ад 13 кастрычніка 1970 г. “Аб мерах па паляпшэнні выдання мемуарнай літаратуры ў рэспубліцы” выпуск успамінаў ускладваўся таксама на выдавецтвы “Вышэйшая школа”, “Навука і тэхніка”, “Народная асвета”, “Ураджай” у адпаведнасці з профілем кожнага. Гэта дазволіла ў 1970 г. пачаць выпуск серыі “Мемуары”, якая аб’ядноўвала творы аб змаганні партызан і падпольшчыкаў з фашыстамі ў гады вайны амаль ва ўсіх кутках Беларусі. За пяць гадоў у ёй было выдадзена 25 успамінаў. Па падліках аўтара, сярэдні тыраж іх склаў 67 тыс. экз. Мемуары вызначаліся вялікім фактычным матэрыялам, былі напісаны добраай літаратурнай мовай, даволі прыгожа аформлены, багата ілюстраваны дакументальнымі фотаздымкамі.

Дзякуючы сувязям выдавецтваў з зацікаўленымі арганізацыямі, устаноўмі і асобнымі людзьмі з 1971 г. у Дзяржкамвыда БССР склалася магчымасць падысці да распрацоўкі рэальнага перспектывнага плана выпуску мемуарнай літаратуры. У 1971 г. толькі ў рэдакцыі мемуарнай і ваенна-патрыятычнай літаратуры выдавецтва “Беларусь” быў у наяўнасці 81 рукапіс успамінаў. Па дамоўленасці з выдавецтвам яшчэ 40 аўтараў працавалі над сваімі творами. Партфель рэдакцыі быў багаты і ў наступныя гады. У 1982 г. ён налічваў 78 рукапісаў, іх планавалася выдаць да канца 1980-х гг. Праведзеная работа дазволіла значна павялічыць выпуск мемуараў. Калі з 1948 г. па 1969 г. (22 гады) іх налічваецца 134 назвы, дык за 10 наступных год — з 1970 г. па 1980 г. — 173. Палепшылася іх якасць па змесце, мастацкім афармленні, паліграфічным выкананні. Пераважная іх колькасць атрымала станоўчую ацэнку чытачоў.

Адным са сродкаў павышэння навуковага ўзроўню ўспамінаў з’явілася выданне зборнікаў дакументаў і матэрыялаў па ўсіх важнейшых перыядах, падзеях гісторыі Беларусі ХХ ст., некаторых даведачных матэрыялаў — спачатку ў перыядычным друку, зборніках, а пасля ў выглядзе самастойных даведачных выданняў, у тым ліку выданняў аб арганізацыі, структуры, складзе ў гады вайны падпольных партыйных (1975 г.), камсамольскіх (1976 г.) органаў і партызанскіх фарміраванняў (1983 г.), падрыхтаваных Інстытутам гісторыі партыі пры ЦК КПБ, выданняў музеяў і архіваў. Іх выкарыстанне дапамагае мемуарыстам пазбегнуць недакладнасцей у асвятленні сапраўднага ходу падзей, правярць верагоднасць фактаў і інш.

Паляпшэнню якасці мемуараў садзейнічала сумесная праца выдавецтваў і навукова-даследчых устаноў па адборы, ацэнцы, рэцэнзаванні і рэдагаванні рукапісаў партызанскіх мемуараў. Франтавыя ўспаміны адсылаліся на рэцэнзаванне ў Інстытут гісторыі Вялікай Айчыннай вайны СССР. Якасць рэцэнзій значна палепшылася пасля таго, як прозвішчы іх аўтараў сталі

друкавацца ў выданнях. Практыкаваліся абмеркаванне і ацэнка рукапісаў непасрэднымі ўдзельнікамі апісваемых падзей. Па ўжо выдадзеных кнігах рэдакцыі выдавецтваў сумесна з Рэспубліканскім таварыствам кнігалюбаў, бібліятэкамі, школамі, музеямі праводзілі чытацкія канферэнцыі, сустрэчы з аўтарамі. Мемуары знаходзілі шырокі водгук на старонках перыядычнага друку.

Паступова аўтарам успамінаў, якія мелі патрэбу ў літаратурнай апрацоўцы свайго твора, наладжвалася дапамога з боку журналістаў, пісьменнікаў, вучоных. З 1969 г. па 1972 г. было выпушчана 20 кніг з удзелам Н.Гілевіча, Р.Няхая, А.Кейзарава, А.Міронава, А.Петрашкевіча і інш. Узбагаціўся даведачны апарат мемуараў за кошт геаграфічных дапаможных паказальнікаў, паказальнікаў імёнаў і інш.

У 2-й палове 1980-х гг. пачынае з'яўляцца работа грамадскіх, а пасля і навуковых структур па зборы і сістэматызацыі ўспамінаў і іншых дакументаў у сувязі са зменамі ў палітычным і эканамічным жыцці рэспублікі. У 1986 г. перастаў існаваць спецыялізаваны сектар Інстытута гісторыі АН БССР. У 1991 г. была скасавана група рэцэнзентаў, яе функцыі стаў выконваць аддзел ваеннай гісторыі. Перастаў існаваць Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Рэдакцыя мемуарнай і ваенна-патрыятычнай літаратуры выдавецтва “Беларусь”, якую доўгі час узначальваў П.Шчадроў, спецыяліст высокага класа, улюбёны ў сваю справу, была перайменавана ў рэдакцыю ваенна-гістарычнай літаратуры, а пасля ўлілася ў склад рэдакцыі грамадска-палітычнай літаратуры. Выданнем мемуараў сёння могуць займацца ўсе дзяржаўныя і недзяржаўныя выдавецтвы, але ад гэтага колькасць першых не павялічваецца, бо гэта вельмі складаная і адказная справа. Найбольш кваліфікаваныя кадры і адпаведны вопыт маюць па-ранейшаму выдавецтвы “Беларусь” і “Мастацкая літаратура”.

З 1918 г. па 1990 г. 494 назвы мемуараў, 445 з іх убачылі свет пасля Вялікай Айчыннай вайны. З іх 373 (пасляваенныя выданні) здзейснілі выдавецтва “Беларусь”, 54 — “Мастацкая

літаратура”, 9 — “Навука і тэхніка”, 3 — “Юнацтва”, 2 — выдавецтва ЦК КПБ. Па адным выданні прыпадае на выдавецтвы “Ураджай”, “Польмя”, “Народная асвета”, “Універсітэцкае”. 344 творы з’яўляюцца манавыданнямі, астатнія ж 101 — тэматычнымі зборнікамі. З усіх выданняў 412 — арыгінальныя творы, а да вайны іх было толькі крыху больш за палову; 318 мемуараў надрукаваны на рускай і 127 на беларускай мовах. Да 1941 г. гэтая статыстыка была на карысць беларускамоўных выданняў: 36 з 49 твораў. Сярод мемуараў значную колькасць склалі перавыданні. Са 101 зборніка іх налічваецца 28. Зборнік “Ніколі не забудзем” выходзіў 9 разоў, “Гераічная абарона” — 4, “Буг у агні”, “Слаўная дачка беларускага народа”, “У фашысцкіх засценках” — па 3 разы і г.д. Найбольш часта выдаваемымі мемуарамі з’явіліся сумна вядомыя ўспаміны Л.Брэжнева — 10 разоў, успаміны В.Казлова — 8, Д.Цябута — 7. Самымі вялікімі тыражамі выйшлі творы Л.Брэжнева і склалі 860 тыс. экз., В.Казлова — 384 тыс., П.Калініна, А.Васілеўскага — па 300 тыс., Д.Цябута — 265 тыс., С.Бабронка — 210 тыс., А.Дзенісевіча — 200 тыс. Тыраж зборніка “Гераічная абарона” склаў 275 тыс., “Буг у агні” — 270 тыс. экз. Як паказвае аналіз, перавыданні і памеры тыражоў не заўсёды адпавядалі патрэбам чытачоў.

Тэматычны склад выдадзеных з 1918 г. мемуараў даволі разнастайны. Па колькасці першае месца на 1990 г. займалі ваенныя мемуары. Іх налічвалася 316 назваў, што склала 63,9% ад усіх выданняў, 245 з іх — партызанскія мемуары. Яны склалі 49,5% ад усіх выданняў і 77,5% — ад ваенных мемуараў. Паспяховае развіццё партызанскай мемуарыстыкі звязана з шырокім размахам барацьбы насельніцтва Беларусі з ворагам, з аднаго боку, і з асаблівымі ўмовамі для іх напісання: пастаяннай увагай з боку кіраўніцтва рэспублікі, магчымасцю шырокага выкарыстання архіўных матэрыялаў, дапамогай выдавецтваў, навуковых устаноў, творчых саюзаў — з другога. Параўнальна невялікая колькасць франтавых мемуараў — 71 выданне — звязана з тым, што іх пісаць цяжэй за партызанскія,

з-за абцяжаранага доступу да архіваў, вялікай зменлівасці асабовага складу вайсковых фарміраванняў у часы грамадзянскай, Вялікай Айчыннай войнаў, замежнай інтэрвенцыі і пасля іх, складанасці пошуку аўтараў, арганізацыі рэцэнзавання, якое здзяйснялася ў Інстытуце ваеннай гісторыі Міністэрства абароны СССР у Маскве. Франтавыя, як і партызанскія, мемуары пісалі розныя паводле маштабаў дзейнасці людзі. Сярод мемуараў у 1990 г. упершыню з'явіліся ўспаміны пра вайну ў Афганістане. Сярод франтавых мемуараў, у адрозненне ад партызанскіх, больш перакладных выданняў.

Другое месца па колькасці займаюць літаратурныя мемуары, якія пачалі выходзіць з 1952 г. і налічваюць 56 выданняў: 35 мана- і 21 зборнік.

Успаміны аб развіцці народнай гаспадаркі, аб мірнай працы ў розныя перыяды гісторыі Беларусі пасля Айчыннай вайны выходзілі 44 разы і займаюць трэцяе месца. Упершыню ў 1989 г. убачылі свет успаміны аб рэпрэсіях у гады сталінізму. З 44 мемуараў 9 з'яўляюцца перакладнымі і паводле зместу не тычацца Беларусі.

З 1962 г. пачынаюць выходзіць успаміны дзеячаў культуры, мастацтва, артыстаў — усяго 17 выданняў.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны працягвалі выходзіць гісторыка-рэвалюцыйныя ўспаміны, якія склалі 21 выданне. З іх 16 прысвячаліся дзяржаўным і палітычным дзеячам, 5 зборнікаў выйшлі да юбілеяў.

Такім чынам, выдавецтвамі шмат зроблена для аптымізацыі тэматычнай структуры мемуарнай літаратуры ў рэспубліцы. Значна павялічылася яе колькасць, асабліва франтавых, літаратурных, мемуараў па мастацтве, сталі распрацоўвацца тэмы, успаміны па якіх раней зусім адсутнічалі. Выданне мемуараў прымае стабільны і рэгулярны характар і ў апошнія 20 гадоў склала ў сярэднім па 15 выданняў штогод.

Аднак недастаткова выдаецца ўспамінаў аб развіцці навукі, асветы, культуры, аховы здароўя, гаспадаркі ў розныя перыяды гісторыі дзяржавы, успамінаў тых, хто не падтрымліваў існуючую сістэму і чыя дзейнасць не была лаяльнай да яе, хто

быў незаслужана ці наўмысна забыты, хто пацярпеў ад улад, тых, хто павінен быў пакінуць сваю Радзіму, аб жыцці і лёсе беларускай дыяспары і асобных, найбольш яркіх, яе прадстаўнікоў за мяжой, аб удзеле беларусаў у афганскай вайне і інш.

Важнай праблемай для даследчыкаў з'яўляецца вывучэнне праўдзівасці выдадзеных мемуараў, бо, як вядома, у даследуемы час практыкавалася ўмяшанне не толькі ў выдавецкія планы, але і ў змест мемуараў. Выдаўцоў жа сёння павінна турбаваць не столькі колькасць выданняў, колькі іх якасць.

Шайкоў Ю.Л., супрацоўнік гісторыка-культурнага запаведніка “Заслаўе”

КНІГІ ПА АСТРАНОМІІ ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА

— Ці праўда, што наша Зямля — гэта кавалак масы, адарванай ад цэлага Сонца, а наш Месяц — таксама кавалак, адарваны ад цэла нашай Зямлі?

— Няпраўда. Зямля наша ўтварылася не ад Сонца, паходзіць яна з парназоркавай, у пары з Марсам, сістэмы, якая знаходзілася калісьці дзесь у нябесных прасторах, зусім незалежна ад Сонца, аж пакуль Сонца, вандруючы ў нябесным прасторы, не спаткалася на шляху сваёй вандроўкі з гэтай парназоркавай сістэмай ды не разлучыла іх, палонячы ў сваю сям'ю.

Такімі словамі пачынае сваю кнігу “Дзе мы і хто мы. Бяседы аб утварэнні свету. Небазнаўства” Язэп Нарцызавіч Драздовіч. Ён напісаў яе на 97 старонках бланкета ў 1937 г., вандруючы па вёсках Дзісеншчыны (Віцебская вобл.). Але гэта была не першая кніга “аматара тэарэтычнай астраноміі”, як называе сябе аўтар.

Неверагодна, але сёння імя Язэпа Драздовіча ўспрымаецца намі перш за ўсё як імя мастака, “волат беларускага